

Oponentský posudek disertační práce

Mgr. Dany Lüder

Anaforické prvky v latině / Anaphoric items in Latin

předložené na Universitě Karlově v Praze - Filosofické fakultě, Ústavu lingvistiky a ugrofinistiky roku 2007, 198 str.; vedoucí práce prof. PhDr. Bohumila Palek, DrSc.

Přehled

Disertační práce Mgr. Dany Lüder je věnována problematice anafory v latině, a to především na materiálu prozaických převážně narrativních textů z období klasické latiny. Jako základní teoretické východisko a metodu popisu anafory a jevů s ní spojených si autorka zvolila „Government and Binding Theory“ (nadále jen „GB-Theory“) N. Chomského. K této teorii ovšem přistupuje kriticky a tam, kde GB-Theory neumožňuje adekvátní popis anaforických prvků a jejich funkce v latině, ji doplňuje dalšími teoretickými přístupy, jednak rozšířením GB-Theory v podobě, kterou navrhli Reinhart a Reuland (1993), dále pak hyper-syntaktickým na referenční výstavbu textu zaměřeným přístupem Palkovým (Palek, 1968 a 1988), který navazuje převážně na tradice strukturalismu, a funkčně orientovaným přístupem, a to především v podobě, jak jej ve svých pracech aplikují nizozemská (M.A. Bolkenstein a další) a boloňská (G. Calboli, A. Bertocchi, M. Maraldi) škola latinské lingvistiky.

První kapitola (str. 6-28) disertační práce Mgr. Lüder poskytuje stručný přehled nejdůležitějších přístupů k anafoře, přičemž hlavní pozornost je věnována těm přístupům, které autorka později sama využívá. Tento přehled pochopitelně nemůže být úplný a vyčerpávající ani co se týče výběru představených teorií ani při vysvětlení jejich základních principů - podobné podrobné vysvětlení by značně přesahovalo přiměřený rozsah disertační práce. Vysvětlení jednotlivých teorií je instruktivně doplněno příklady z jazyků, pro jejichž popis byla daná podoba teorie navržena (pravděpodobně by bylo bývalo přínosné stručně srovnat tyto příklady s případnými obdobnými jevy v latině, což by jistě bylo prospělo užšímu spojení teoretického úvodu práce a její hlavní analytické části - samozřejmě to ale není nezbytně nutné). Ve snaze o stručnost doktorandka místy cituje základní východiska představovaných teorií podle prací, na něž ve své disertaci přímo navazuje, nikoli podle jejich původní verze (např. pro GB-Theory cituje práci L. Haegemanna, nikoli přímo N. Chomského a při vysvětlení Huangova neo-griceovského přístupu k anafoře vysvětluje Griceovy „principy kooperativní konverzace“ a modifikované principy Levinsonovy podle Huanga, nikoli podle

Grice a Levinsona samotných). Místy vede snaha o stručnost částečně k zneprůhlednění představované teorie (např. by bylo vhodné o něco podrobněji vysvětlit Huangův neo-griceovský aparát pro popis anafory uvudněním několika charakteristických příkladů aplikace této teorie). Celkově lze ale říci, že teoretický úvod práce je vyhovující.

Druhá kapitola (str. 30-182), která zaujímá převážnou část práce, je věnována vlastní analýze jednotlivých anaforických prvků v latině a kritériím pro determinaci jejich možných antecedentů. Autorka nejprve vymezuje jednotlivé skupiny anaforických prvků, které klasifikuje na základě GB-Theory podle toho, kterým - či kterými - z „Binding Principles“ se užití těchto prvků řídí, přičemž na rozdíl od klasické podoby GB-Theory nebere v úvahu „stopy“ („NP-traces“ a „wh-traces“). Toto rozhodnutí odpovídá charakteru latiny jakožto „nekofigurativního“ jazyka - stopy, tak jak je generativní gramatika chápe, totiž vznikají na základě přemístění jmených frází, pokud se tyto fráze na povrchové rovině objevují na jiné pozici než ve struktuře hloubkové. Pro latinu, která nemá jeden pevný základní slovosled, který by se řídil především gramatickou funkcí jednotlivých frází či větných členů ve větě, nýbrž daleko spíše užívá přípustné slovosledné varianty pro účely aktuálního členění větného a jevů především pragmatických a textově-koherenčních (přičemž dosud není k dispozici plně vyhovující úplný popis slovosledných jevů v latině), by vymezení stop a práce s nimi byla velmi spekulativní a obtížná, ne-li nemožná.

Doktorandka tedy postupně analyzuje anaforické prvky podléhající principu A (reflexiva - str. 32-63 - a reciproční výrazy - str. 64-87), dále prvky, které se řídí principem B (*pro*, tj. syntakticky prázdný subjekt finitní klauze - str. 88-138) a principem A i B zároveň (PRO, tj. syntakticky prázdný subjekt infinitivní konstrukce). K podrobné analýze těchto čtyř skupin anaforických prvků připojuje stručné shrnutí výsledků dosavadního bádání o dalších dvou skupinách anaforických výrazů, a to zájmen (str. 160-172), která se řídí principem B, a R-výrazů (str. 173-182) podléhajících principu C. Rozhodnutí autorky omezit se při vlastní analýze na čtyři výše jmenované skupiny je velmi rozumné, neboť podrobná analýza těchto dvou skupin anaforických výrazů latině by jistě vydala přinejmenším na další dvě samostatné disertační práce. Stručné shrnutí výsledků dosavadního bádání však vhodně doplňuje závěry autorčiny vlastní analýzy a uvádí je do širších souvislostí.

Zvolené anaforické prvky, jejich užití a kritéria pro determinaci jejich antecedentů autorka analyzuje - jak již bylo výše řečeno - na materiálu prozaických - převážně narrativních - textů z období klasické latiny (Caesar, Cicero, Cornelius Nepos, Livius, Quintilianus, Sallustius, Seneca), přičemž „základním textem“, z něhož pochází většina citovaných

dokladů, jsou Caesarovy Zápisky o válce galské (*Commentarii belli Galici*). Volba pouze prozaických textů jako základního materiálu analýzy je velmi vhodná, protože v poezii mohou metrické důvody silně omezit nebo dokonce vyloučit použití některých anaforických prostředků nebo naopak výrazně posílit užití prostředků jiných; navíc se vesměs jedná o stylisticky značně příznakové užití jazyka, které by nebylo příliš dobrým materiálem pro základní analýzu daného jazykového jevu.

Poněkud problematičtější se jeví zdůvodnění výběru Caesarových *Commentarii belli Galici* jako základního textu pro analýzu. Sama volba je jistě vhodná - Caesarův narrativní text se vyznačuje jasnou i jasně vyznačenou strukturou a není náhoda, že i mnoho jiných autorů si tento text zvolilo pro analýzu různých textových struktur a vztahů v textu. Pouze bych navrhovala značnou opatrnost ve tvrzeních toho typu, že se jedná o text „nepříliš ovlivněný rétorickými ozdobami“, v němž jsou anaforické vztahy je velmi málo ovlivněny stylistickými faktory (str. 30). Za prvé, Caesarovo dílo rozhodně není více či méně bezprostředně vzniklým textem bez uměleckých ambicí (a to přesto, že se tento text snaží prezentovat sám sebe jen jako „podklady“ pro podrobné historické zpracování a žánrově sám sebe řadí blízko ke zprávám, které římscí vojevůdci pravidelně podávali senátu). Tohoto faktu si byla vědoma už antika, stačí zmínit např. Hirtiova předmluvu k jím doplněné 8. knize Zápisků. Za druhé je otázkou, zda je vůbec rozumné a správné stylistické faktory vylučovat, neboť každý text má nějaký styl (buť se jednalo o styl bezprostředního mluveného projevu apod.), který zákonitě ovlivňuje volbu i spektrum užívaných jazykových prostředků, které jsou v systému daného jazyka k dispozici, jednak autorka sama v mnoha případech ve své analýze zcela správně poukazuje na fakt, že někdy to mohou být právě stylistické (či pragmatické) faktory, které jsou rozhodující pro volbu toho kterého anaforického prostředku nebo pro správnou identifikaci jeho antecedentu. Navíc v latině máme k dispozici - alespoň pokud se delších textů týče - pouze texty literární povahy, což bych ovšem na rozdíl od autorky nepovažovala za příliš velké omezení při základní analýze v jazyce dostupných anaforických prostředků. Dle mého názoru propracovanost a jasná strukturace, kterou se většina literárních textů vyznačuje, rozhodně neovlivňuje gramatičnost užívaných jazykových prostředků a navíc nehrozí nebezpečí (kromě výše zmíněných textů poetických), že by se v nich spektrum užívaných anaforických prostředků zužovalo, naopak je možné, že se v takovýchto textech můžeme setkat se širší paletou užívaných anaforických prostředků než bychom měli k dispozici v textu bezprostředním. Možná odlišná frekvence jednotlivých prostředků pak v rámci základní analýzy, která si klade za cíl prozkoumat spíše celé možné

spektrum anaforických prostředků než podrobně staticky analyzovat jejich frekvenci a distribuci, pak výsledky nijak závažně neovlivní.

Vzhledem k tomu, že se o tom autorka výslovně nezmiňuje, ráda bych se zeptala, jak velký úsek Caesarových Zápisků tvoří systematický základ jejího analyzovaného korpusu, popř. zda dílo systematicky excerpovala a analyzovala celé (což vzhledem k jeho rozsahu a charakteru zkoumaného jazykového jevu jistě není nutné).

Volba „doplňkových autorů“ je velmi vhodná, neboť pokrývá jak další styly narrativní prózy, tak částečně i prózu odbornou, a to ze dvou základních období klasické latiny - pozdní republiky a raného císařství. Mezi těmito vývojovými fázemi nedošlo k žádným zásadním změnám jazykového systému, ale poněkud se změnila stylistika. Při analýze anaforických vztahů tedy takováto volba zkoumaných textů zajišťuje poměrně úplné spektrum anaforických prostředků. K tomuto bodu mám pouze drobnou výhradu, a tou je poněkud neobvyklé vymezení období pozdní římské republiky od 2. stol. př. Kr. do první třetiny 1. stol. př. Kr. - běžné vymezení naopak přibližně první třetinou 1. stol. př. Kr. začíná. Ve 2. stol. př. Kr. ještě rozhodně nelze mluvit o latině klasické (je to období latiny archaické či staré - *Altlatein*), kromě toho máme z tohoto období dochováno jen velmi málo prozaických textů; autorka navíc používá výhradně texty vzniklé až po první třetině 1. stol. př. Kr.

V souvislosti s používanými antickými texty je nutné zmínit se o poněkud problematické stránce posuzované disertační práce. V seznamu použité literatury autorka uvádí jako zdroj téměř všech analyzovaných textů vydání přístupná na internetu, u nichž navíc obvykle neuvádí vydavatele. Vzhledem ke způsobu dochování antických děl je konstituce textu záležitost netriviální a u různých vydavatelů se často můžeme setkat s velmi různými výsledky. Proto je nezbytně nutné uvádět, se kterým vydáním přesně se pracuje - cituje se pod jménem vydavatele - a používat vydání s kritickým aparátem, který umožňuje vlastní posouzení hodnověrnosti textové podoby analyzovaného dokladu. Zvláště u mnoha jazykových prvků, které mohou sloužit jako anaforika (např. u zájmen) se jednotlivé varianty textu mohou značně odlišovat. Jistě je možné v první fázi zpracování pracovat s internovým textem (zvláště pokud se jedná o text přejatý z renomovaného vydání, jako např. texty na serveru Perseus pocházejí vesměs z řady *Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis*), nicméně ve fázích dalších již je naprosto nutné užívat vydání s kritickým aparátem.

U Caesarových *Commentarii belli Galici*, z nichž pochází velká část dokladů v práci citovaných, je jako jediné užívané vydání uvedeno vydání vydavatelství Reclam. To rovněž není zcela vhodná volba - jedná se totiž o řadu „populárních“ bilingvních textů, určenou více méně širší veřejnosti, např. gymnaziálním studentům. Kvalitou textu jsou tato vydání často

téměř srovnatelné s nepříliš hodnověrnými tzv. školními vydáními a v žádném případě nemají textově kritické ambice. Samozřejmě nebylo chybou citovat německý překlad z tohoto vydání (pozn. 50 k př. 60, str. 49), bylo by ale bývalo nutné jako zdroj textu užívat vydání kritické.

Vlastní analýza zkoumaných anaforických prostředků je vesměs podrobná, pečlivá a přesvědčivá. Jak jsem již zmínila výše, autorka prokázala, že je schopna tvůrčím způsobem aplikovat základní zvolenou teorii a v případě potřeby ji vhodně doplnit dalšími teoretickými a metodickými přístupy. Do svého popisu, který základně vychází z GB-Theory byla schopna organicky zakomponovat i textové, pragmatické a stylistické faktory, které základní podoba teorie v úvahu nebere a které v latině při vyjadřování anaforických vztahů nepochybně hrají důležitou roli. Právě v tomto bodě vidím nejdůležitější přínos práce a její nejvýraznější přednost, neboť autorka byla i v případech, kdy analyzovaný materiál neumožňuje jednoznačné rozhodnutí, vzít v úvahu všechny faktory, které by daný jev případně mohly ovlivňovat, a v rámci možností a omezení daných analyzovaným materiálem, dobře uvážit relativní míru vlivu těchto faktorů.

K analytické části práce mám jen několik drobných poznámek a otázek. První z nich se týká zásad morfologické analýzy či interlineárního překladu, který autorka vhodně u citovaných dokladů uvádí. Za prvé bych se ráda zeptala, zda se jedná o analýzu spíše morfologicky orientovanou či syntakticko-funkční. Pro popis anaforických vztahů bych dávala přednost spíše analýze druhého typu, a některé rysy zvoleného typu analýzy tímto směrem ukazují (např. se důsledně nerozlišuje u minulých časů mezi perfektem a imperfektem, což by morfologická analýza dělat měla, nicméně pro popis anaforických vztahů nejde o rozdíl příliš signifikantní); na druhou stranu jsou ovšem plně gramatikalizované a do systému plně integrované (a to jako jediné možné) analytické tvary perfekta passivního, které se skládají z participa perfekta a tvaru auxiliárního slovesa *esse* = být, analyzovány jako participium + tvar slovesa být, což by ukazovalo na podrobnou, spíše historicky orientovanou morfologickou analýzu. Většina uváděných analýz je správná, několik málo nedopatření (např. u př. 45 na str. 38 tvar *noctu* není synchronně AbS, ale adverbium; podobně u př. 57 na str. 47 je postponované *causa* již plně gramatikalizovanou předložkou, nikoli AbS; v příkladu př. 45 na str. 38 není možné *pro* - syntakticky prázdný podmět slovesa *cubaret* - koindexovat s *Alexandrum*, ale s *uxor*) nepovažuji při daném množství citovaných příkladů za signifikantní.

Dále bych se ráda zeptala, proč autorka zavádí kategorii expletivního *pro* (str. 134 ff.) která je minimálně terminologicky problematická. O expletivnosti zájmeného podmětu se jistě dá hovořit v jazycích, které vyžadují přítomnost syntaktického podmětu, a to i v případě,

že mu neodpovídá žádný sémantický obsah a nelze mu připsat žádnou theta-rolí. Na druhou stranu předpokládat přítomnost určitého jazykového prvku v případě, že chybí jak jeho povrchové syntaktické vyjádření, tak sémantický obsah a theta-role považují spíše nepřilíš adekvátní (i když chápu, že se autorka snažila důsledně aplikovat zásady GB-Theory). Pro latinu bych navrhovala s podobnou entitou, stejně jako v případě „stop“, nepracovat.

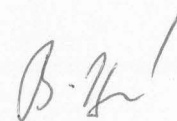
Dále bych se ráda zeptala - vzhledem k tomu, že se o tom autorka výslovně nezmiňuje - jaká kritéria brala v úvahu při stanovování „základního vyjádření“ určitého anaforického vztahu, o němž na několika místech mluví, zda převládala kritéria frekvenční, typologická či např. pralely se situací v jiných jazycích.

Poslední drobná připomínka se vztahuje k vymezení logoforických kontextů. Na str. 41 autorka zmiňuje, že účelové věty mohou mít jak logoforickou, tak nelogoforickou variantu, kterým pak odpovídá užití konjunktivu, resp. indikativu). Jedná se pravděpodobně o nedopatření, neboť ač toto tvzení platí pro rovněž zmiňované věty kauzální a relativní, účelové věty jsou v latině ke vzhledem ke své sémantice i formě principiálně logoforické.

Třetí a závěrečná kapitola (str. 183-188) disertační práce Mgr. Lüder stručně shrnuje a hodnotí dosažené výsledky.

Disertační práci Mgr. Lüder považuji z výše uvedených důvodů za přínosnou jak po stránce teoreticko-metodické, tak po stránce dosažených výsledků a plně ji proto doporučuji k obhajobě.

V Praze dne 22. 8. 2007

Barbora Krylová